

Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu

İsmail Hakkı İŞCAN

ismailhakki.iscan@bilecik.edu.tr

Caspian Region Energy Economics in terms of International Energy Security and Caspian Sea Sharing Problem

Abstract

Caspian region for which many energy projects are being planned and executed is today one of alternative regions that can provide solution to energy supply security which is considered by west as equal to national security. For energy import of western countries the region also has the feature of being an alternative transportation route that can decrease the dependency to Russia. The main aim of this study is to determine how legal situation is an obstacle in economically valuing this potential by proving the energy potential of Caspian Region. Although the problem is legal, its result is economical.

Key Words : Caspian Sea, Legal Status, Energy, Energy Security.

JEL Classification Codes : F51, F59, O13, Q34, K33.

Özet

Hazar bölgesi bugün için birçok enerji projesinin planlandığı ve yürütüldüğü, batının ulusal güvenlikle eş değer tuttuğu enerji arz güvenliği sorununa çözüm sağlayabilecek alternatif coğrafyalardan birisidir. Bölge, aynı zamanda batının enerji ithalatında Rusya'ya olan aşırı bağımlılığını azaltabilecek alternatif nakil güzergâhı özelliğine de sahiptir. Bu çalışmanın asıl amacı, Hazar bölgesi enerji potansiyelini ortaya koyarak, bu potansiyelin ekonomik olarak değerlendirmesinde hukuksal statünün nasıl sorun teşkil ettiğini belirlemektir. Sorun hukuksal olmasına karşın sonucu ekonomiktir.

Anahtar Sözcükler : Hazar Denizi, Hukuki Statü, Enerji, Enerji Güvenliği.

1. Giriş

21. yüzyılda enerji kaynaklarını üreten ve tüketen bölge ve ülkeler arasındaki ilişkilerde, özellikle fosil yakıtlara yönelik temin politikaları, yeni stratejik dengelerin oluşmasına ve mevcut kimi dengelerin ise değişmesine etki eden önemli bir unsur olacaktır. Uluslararası ölçekte çeşitli kuruluşların¹ yapmış oldukları analiz ve öngörülerde küresel açıdan enerji ihtiyaçlarının her geçen gün arttığı ve bu ihtiyacı karşılayan mevcut enerji kaynaklarının ise tükenmekte olduğu tespit edilmektedir. Bu durum ise eski Sovyetler Birliği (SSCB) topraklarındaki enerji kaynaklarını, 21. yüzyılda dünya enerji arzına eklenebilecek ana kaynaklardan birisi olarak ortaya çıkarmaktadır. Zira uluslararası enerji arz güvenliği açısından, kaynakları bitmek üzere olan ve kaynak çıkarımı çok fazla maliyetli olan Kuzey Denizi yerine ve sorunlu Orta Doğu Bölgesi'ne bağımlılıktan kaynaklanabilecek olası arz kesintileri karşısında, Hazar Denizi² enerji kaynakları çok kritik bir denge sağlamış olacaktır.

Ancak Hazar Denizi'nin bu işlevini yerine getirebilmesi için öncelikle eskiden beri bölgede ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmuş olan Rusya ile birlikte diğer kıyıdaş ülkelerin hukuken ve siyaseten eşit düzeye getirilmeleri gerekir. Bu da bölge ülkelerinin, özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsız ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket kabiliyeti elde etmeleri ile doğrudan ilgilidir. Bu durumu sağlayacak temel husus ise bölgenin statü-paylaşım sorunundaki belirsizliğin giderilmesi ve çözümün gerçekleştirilmesidir. Çalışmada öncelikle Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarına bağlı ekonomik gücü üzerinde rakamsal tespit ve tahminler yapıldıktan sonra bu kaynakların bölge ülkelerince değerlendirilmesinde Hazar Denizi'nin hukuksal statüsünün nasıl etkin bir sorun olduğu ortaya konacaktır. Konunun tarihsel uygulamalar yönünün ve hukuki çerçevesinin aktarıldığı bu bölümden sonra, literatür taramasıyla ulaşılan çalışmalar ve elde edilen (tarihi, hukuki ve ekonomik) bulgular doğrultusunda kıyıdaş ülkelerin argümanları tartışılacaktır. Yaşanan son gelişmelerin aktarılacağı nihai bölümle de konunun enerji ekonomisi ve politikaları açısından ne derece önemli ve çözüme muhtaç olduğu tespit edilecektir.

2. Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi

Öncelikle Hazar Denizi'nin gerek ekonomik gücünü ve gerekse statü sorununu doğrudan etkileyen coğrafi özelliklerini belirtmemiz gerekir. Hazar 424.300 km² bir alanı

¹ Avrupa Birliği'nin de üyesi bulunduğu Uluslararası Enerji Ajansı (IEA-www.iea.org), Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığına bağlı Enerji Bilgi Merkezi (EIA-www.eia.doe.gov) ve İngiliz petrol şirketi British Petroleum (BP-www.bp.com) gibi.

² Bu çalışmada Hazar Denizi terimi, dünyanın ikinci büyük gölünden beş kez daha büyük ve Filistin Körfezi ile Umman Denizinden daha geniş olan Hazar sularının coğrafi, siyasi ve tarihsel özeliği ve önemi dikkate alınarak kullanılmaktadır.

kapsayan, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan bir tuzlu su kütlesi niteliği ile dünyanın en büyük iç gölüdür. Volga ve Don Nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığı ile Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanan ve uzunluğu 1050 km., eni 450 km. olan Hazar Denizi'nde su hacmi 80 bin metreküptür. Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kıyıdaş ülkeler olduğu Hazar Denizi'nin en derin kısmı 1098 metre, ortalama derinliği ise 180 metredir. Hazar'da bulunan petrol ve doğal gaz, jeolojik olarak iki alana ayrılmaktadır. Bunlar, kuzeyde Rusya ve Kazakistan'a ait olan bölge ile güneyde Azerbaycan, Türkmenistan ve İran sahillerinin yer aldığı bölgedir. Hazar'ın Rusya'ya bağlı bölgesinde potansiyel petrol kaynaklarının Kazakistan ve Azerbaycan'dan daha az, İran'a bağlı kısmında ise hidrokarbon rezervlerinin Rusya'dan bile daha az olduğu tahmin edilmektedir (Pearson, 1997: 177).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Enerji Bakanlığı'na bağlı Enerji Bilgi Merkezi (EIA)'nin verilerine göre Hazar bölgesinin kanıtlanmış petrol rezervleri 17–50 milyar varil arasındadır. Olası rezervler ise, 186 milyar varildir. Ülke bazında bölgede en zengin petrol rezerv tahmini 9–40 milyar varil rezerv ile Kazakistan için yapılmaktadır. 2005 yılında bölgedeki petrol üretimi günde 2,1 milyon varil olarak gerçekleşmiştir. Bu üretim düzeyi Güney Amerika'nın ikinci en büyük üreticisi Brezilya'nın üretimine eşdeğerdir. 2010 yılında bölgede günde 3,1 milyon varil petrol üretiminin gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir. (Düşük senaryoda bu miktar 2,9 yüksek senaryoda 3,8 milyon varildir.) Üretimde de yine Kazakistan 1,3 milyon varil/gün (2005 yılı) ile birinci sırada yer alırken, Azerbaycan günde 440 bin varille ikinci sırada gelmektedir. Doğalgazda ise Hazar bölgesinin kanıtlanmış gaz rezervleri 6,5 trilyon metreküp, olası rezervleri ise, 9,2 trilyon metreküptür. Bu rezerv, S.Arabistan rezerv değerlerine eşdeğerdir. Ülkeler itibarıyla yapılan tahminlerde rezervlerin hemen hemen aynı düzeyde Türkmenistan (%31), Özbekistan (%28) ve Kazakistan (%28) arasında dağılmakta olduğu, Azerbaycan'da ise toplam kanıtlanmış rezervlerin %13'ünün yer aldığı tahmin edilmektedir. 2005 yılı üretimi 141,9 milyar metreküp olarak gerçekleşen bölgede EIA'nın 2010 yılı gaz üretim tahmini, 241,9 milyar metreküptür. Hazar bölgesi doğal gaz üretimi Orta ve Güney Amerika ile Meksika doğal gaz üretim toplamalarına eşdeğerdir. 2005 yılında en fazla üretim Türkmenistan ve Özbekistan'da gerçekleşmiştir (EIA, 2007).

Hazar Bölgesi'nde önde gelen dış yatırım projelerine baktığımızda ise, özellikle Avrupalı şirketlerin yer aldığını görmek mümkündür. **Azerbaycan'da** BP (İngiltere), Satoil (Norveç), Agip-Eni (İtalya), Elf-Total (Fransa) ve Shell (Hollanda), gerek petrol ve gerekse doğal gaz arama ve üretim yatırımlarında bulunan Avrupalı şirketler olarak göze çarpmaktadırlar. Azerbaycan'da gerçekleştirilen önde gelen projeler ise, 5,4 milyar varil rezervli Azeri-Çıralı-Güneşli Projesi (AIOC) ile 2,5 milyar varil rezervli Şah Deniz Projesidir. **Kazakistan'da**, Avrupalı şirketlerin yatırımları, Azerbaycan'a oranla daha yoğundur. Almanya (Preussag- Veba Oel), Slovakya (Nafta), İsviçre (Telf AG), Çek Cumhuriyet (Prumyslove Stavitelstvi), İngiltere (Amlon- Quest- British Gas- Enterprise-BP), Hollanda (Shell), İtalya (Agip) gibi Avrupalı ülkeler ve şirketleri, Kazakistan'ın

petrol ve gaz sahalarına önemli miktarda yatırım yapmaktadırlar. Bu ülkede gerçekleştirilen en önemli projeler ise, ABD şirketleri Chevron ve ExxonMobil'in önderliğindeki Tengiz Projesi, İngiltere ve İtalya ortaklığındaki Karaçaganak ve Kaşagan Projesidir. **Türkmenistan'da** ise gaz ihracatı, % 44 hissesi Rus Gazprom'a ait olan Türkmen devlet şirketi Turkmenneftgaz'ın sorumluluğundadır. Ülkeden doğal gaz ihracatı Rusya ve sınırlı oranda da olsa İran üzerinden yapılmaktadır. İngiliz Monument şirketi, Türkmenistan'da Burun sahasından ürettiği petrolü, İran üzerinden "swap" (takas) yolu ile İran Körfezi'nden ihraç etmektedir. Rusya ise boru hatları üzerindeki tekelinden yararlanarak Türkmen gazını oldukça ucuz fiyatla almakta, bunu kendi sistemine sokarak çok yüksek fiyatla batıya satabilmektedir. Türkmenistan'da etkin olan bir diğer Avrupa şirketi ise Hollanda'nın Shell şirkettir (İşcan, 2007: 138-9).

Enerji ekonomisi ile ilgili verilen bu bilgilerle bölgenin enerji kaynakları açısından Batı için gerçekten önemli bir alternatif olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerek Hazar Bölgesi petrolü ve gerekse gazının, başta Türkiye ve Avrupa pazarına ulaşmasının önünde önemli engeller vardır. Bunların başında her iki enerji kaynağı konusunda mevcut ihraç hatlarının neredeyse tamamının Rusya'dan geçmesi ile bu ülkenin elde ettiği tekel konumudur. Hazar kaynaklarını uluslararası pazara ulaştırmayı cazip ve kolay kılacak temel husus ise bölgenin hukuki statü sorununun çözümü ile ilgilidir. Zira statü sorunu çözüme kavuşturulduğunda Hazar'ın doğu kısmındaki kaynaklar Rusya ve İran'dan bağımsız olarak batıya nakledilebilecektir.

3. Hazar Denizi'ni Paylaşım (Hukuki Statü) Sorunu

Günümüze kadar Hazar'ın statüsü konusuna doğrudan açıklama getiren herhangi bir belge yoktur. Fakat bu konuyu aydınlatma açısından yardımcı olabilecek, önceleri Çarlık Rusya'sı ile İran, daha sonraları SSCB ile İran arasında imzalanan çeşitli ikili antlaşmalar vardır. Bu antlaşmalarda daha çok gemicilik dâhil çeşitli denizcilik aktiviteleri konuları düzenlenmiş, Hazar'ın statüsü ve mineral zenginliklerinin kullanımı konusunda herhangi bir düzenleme söz konusu edilmemiştir. SSCB ile İran arasında iş birliğini öngören bu ikili antlaşmalara rağmen, Rusya her zaman Hazar'da hem denizcilik, hem de askeri konularda egemen durumda olmuştur.

Hazar'ın statüsü, uluslararası hukuk ve bölge jeopolitiği açısından özellikle SSCB'nin çöküşünden sonra önemli bir sorun haline gelmiştir. 1990'lı yıllardan başlayarak Hazar'ın enerji kaynaklarına artan ilgi ile birlikte statü sorunu da büyük bir önem kazanmağa başlamıştır. Bilindiği gibi Hazar'ın petrol ve doğalgaz rezervleri çoğunlukla Azeri ve Kazak sektörlerinde bulunmaktadır. Bu kaynakların işletilmesi ve boru hatları ile nakli konularındaki doğrudan veya dolaylı en önemli sorun statü konusundaki belirsizliktir. Gerçekten Hazarın statüsü ile ilgili sorun, denizin kaynaklarının hemen her açıdan kullanımını zora sokmuştur. Pek çok petrol kuyusunun geleceği, doğrudan bu suların kazanacağı statüye bağlı olmakla birlikte aynı zamanda Hazar'ın,

enerji kaynaklarının nakli konusunda bir geçiş güzergâhı olarak kullanılmasında da bu sorun ile karşı karşıya kalınmaktadır. Statü tartışmalarının arkasında yatan unsurlarından belki en önemlisi ise Rusya'nın Orta Asya ve Kafkas ülkeleri üzerinde nüfuz gücünü kaybetmeme ve enerji kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesinde bu ülkeleri kontrol altında tutma gayretidir. Bu çalışmada, durumun ve çözümün tartışıldığı Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, bölgede jeopolitik ve ekonomik nüfuz için devam eden rekabetin önemli bir nedeni olarak kabul edilmektedir.

Hazar'da statü sorununun tarihsel ve hukuki olarak temellerini ayrıntılarıyla ortaya koymadan önce, sorunun ortaya çıkışında rol oynayan nedenleri şu şekilde özetlemek mümkündür; Hazar'ın statüsü Sovyet Rusya ile İran arasında yapılmış anlaşmalarla tam olarak belirlenmemiştir. Bugün için bu anlaşmaların taraflarından biri olan SSCB ortadan kalkmıştır. Ve eski geleneksel statü, yeni jeopolitik düzende özellikle Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun gelmemektedir. Ayrıca Hazar üzerindeki tartışmalar, onun göl veya deniz olmasında değil, ne şekilde paylaşılıp kullanılacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle 1991'de SSCB'nin dağılıp, ortaya yeni kıyıdaş devletlerin çıkması ve bu yeni devletlerin Hazar'daki petrol ve doğalgaz yataklarını işletmeye açmaları, beraberinde büyük tartışmalar getirmiştir. Üstelik günümüze kadar Hazar'ın paylaşımına ilişkin kesin düzenlemelerin olmaması, bu tartışmaları daha da körüklemiştir.

Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir denizin “iç deniz” statüsünde değerlendirilebilmesi için ülke toprakları içindeki göller ve kapalı denizlerden oluşup oluşmadığına bakılır. Çeşitli devletler tarafından çevrili göl ve denizler, pratikte kıyıdaş ülkeler arasında paylaşılır ve toprak sınırları ile ilgili hukuka göre uluslararası sınırlar belirlenir (Feller, 1996: 39). Bu çalışmada Hazar'ın hukuksal statüsünün belirlenmesinde sorun iki yolla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlardan birisi tarihsel süreçtir ki, Hazar'a ilişkin bugüne kadar yapılan anlaşmalar ile Hazar'a ilişkin olarak oluşmuş yapılageliş kurallarının (teamülün) saptanmasıdır. İkincisi ise hukuki süreçtir ve en gelişmiş deniz hukuku kurallarını ortaya koyan 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'ne dayalı açıklamaları ve tespitleri içerir.

3.1. Tarihi Süreç

1990 sonrası döneme geçmeden önce Hazar'ın Hukuki statüsü ile ilgili daha önce yapılan anlaşmalara kısaca bakmak yerinde olacaktır. 16. yüzyıla kadar Hazar, Müslüman-Moğol gölü olmuştur. Bu dönemde Hazar, Avrupa, Orta Asya, Çin ve Hindistan arasındaki ticari ilişkilerde önemli roller oynamıştır. 16. yüzyıldan 17. ve 18. yüzyıla kadar Hazar'ın güneyine hâkim olan Safevilerle batısına hâkim olan Rusya arasında mücadeleler devam etmiştir (Raczka, 2000: 199–201). Günümüze kadar Hazar'ın statüsü konusuna doğrudan açıklama getiren herhangi bir belge söz konusu değildir. Fakat Çarlık Rusya'sı ile İran (sonrasında SSCB ile İran) arasında 1991 yılına kadar daha çok

gemiciliğin serbestliği ve denizcilikle ilgili bazı aktivitelerin konu edildiği dört önemli anlaşma imzalanmıştır. SSCB'nin 1991'de dağılmasından sonra ise genel nitelikli başka bir anlaşma yapılmamıştır.

1812 yılında İran'la Rusya arasında yaşanan savaşta İran yenilgiye uğramış ve iki ülke arasında **12 Ekim 1813** tarihinde **Gülistan Sarayı**'nda yapılan antlaşmada Rusya için Hazar'da askeri güç bulundurma hakkı getirilmiştir. Rusya ve İran arasında yapılmış bu anlaşmaya göre, İran Hazar'da gemicilik haklarına sahip olabilecek, fakat askeri gemi bulundurmaz. Sonraki yıllarda Rusya'nın sınırlarını güneye doğru genişletme girişimlerinde bulunmasıyla, İran'la yeniden masaya oturma ihtiyacı doğmuştur. Yeni koşullara uygun düzenleme, **22 Şubat 1828** tarihinde **Türkmençay Antlaşması** ile yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Kafkasya'da ve Hazar'da tek egemen güç haline gelmiştir. Zira Türkmençay Antlaşmasının 8. maddesine göre İran, Rus bölgesi de dâhil olmak üzere askeri olmayan gemilerini Hazar'da dolaştırabilecek, askeri gemiler açısından ise bu hak yalnızca Rusya'ya ait olacaktır (Schofield ve Pratt, 1996: 76–8). Böylelikle Hazar'daki savaş gemilerinin sadece Rus bayrağı altında seyredeceği, Hazar'da herhangi başka bir devletin savaş gemisinin bulunmayacağı bu anlaşmalarla hüküm altına alınmıştır. Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları aynı zamanda Rusya ve İran arasında Hazar Denizi'nin hukuki durumunun tespitine yönelik ilk girişim olma özelliğine de sahiptir (Aslan, 1997: 148).

28 Şubat 1921 tarihinde, Sovyet Rusya ile İran arasında egemen eşitliğini esas alan **Dostluk Paktı** yapılmış, 1813 ve 1828 antlaşmalarını yeniden düzenleyen bu belge ile İran'a, Hazar'da yeni haklar tanınmıştır. Biçimsel değişikliğe rağmen, balıkçılık, gemicilik, doğal kaynakların kullanımı ve askeri güç bulundurulması konularında SSCB her zaman baskın rol oynamıştır (Raczka, 2000: 204). **27 Ağustos 1935** tarihli anlaşmada, Hazar üzerinde 10 millik balıkçılık bölgesi kurulmuş ancak resmi bir sınır çizimi söz konusu olmamıştır.³ Balıkçılık haklarını tekrarlayan 1935 tarihli bu anlaşmadan sonra imzalanan **25 Mart 1940** tarihli Anlaşma da seyrüsefer özgürlüğünü tekrarlamıştır. Bu anlaşmalar hiçbir zaman feshedilmediğinden Rusya bunların halen uygulanabilir olduğunda ısrar etmektedir (Schofield ve Pratt, 1996: 77–8). Hazar'da çeşitli alanlardaki girişimleri düzenlemek amacıyla genel antlaşmaların dışında 1924, 1925, 1927, 1957, 1963, 1972, 1980 yıllarında da çeşitli spesifik antlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmaların

³ Hazar'la ilgili SSCB ve İran arasında imzalanmış antlaşmalarda, sınır tespitine ilişkin düzenleme görülmektedir. Böyle bir sınır çizgisi hakkında ilk bilgi, 1964 yılında İran ve SSCB arasındaki hava sahasında FIR (uçuş bilgilenme bölgesi) hattının tespitine ilişkin anlaşmada görülmektedir. Bu sınır, Hazar'ın karşılıklı iki yakasında yer alan Astara (Azerbaycan) ve Hasangulu-Hasan Kuli (Türkmenistan) limanı arasında çizilen çizgi boyunca uzanmaktadır. Bu hat her ne kadar resmi anlamda bir sınır olarak tanınmıyorsa da fiilen Hazar'ın sınır-göl statüsüne bir kanıt olarak gösterilmektedir (Nugman, 1998: 82 ve 5 nolu dipnotu). 1935 yılında Stalin zamanında yapılan bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasan Kuli bölgesinin kuzeyinde kalan Hazar'ın yüzde 88'lik kısmı SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edilmiş, İran ise güneyde kalan yüzde 12'lik kısım ile yetinmek durumunda kalmıştır (Oğan, 2002).

hiç birisinde Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu belirlenmemiş, suların ve deniz yatağının sınırları çizilmemiştir. Anlaşmalar İran ve SSCB'ye Hazar'da serbest ve eşit deniz taşımacılık hakkı sağlarken, Hazar "Sovyet ve İran Denizi" olarak algılanmış ve Hazar'ın İran ve SSCB'ye ait olduğu belirtilmiştir. Bu aynı zamanda Hazar'da üçüncü bir ülkenin taşımacılık dâhil herhangi bir hak sahibi olmadığını da açıklamaktadır. Açık denizlere bağlantısı olmayan SSCB ve İran arasında yapılan sınır tespitine göre Hazar Denizi'nin SSCB'ye ait kısmı İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile sınırlarının Hazar Denizi'nde kesiştiği noktalar arasında çizilen hattın kuzeyinde kalan alanıdır. Bu hattın güneyinde kalan alan ise İran'ın egemenliğine bırakılmıştır (Caspian Investor, 1997: 56–57).

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, kıyıdaş devlet durumuna gelmişler ve böylece Rusya ve İran'la birlikte kıyıdaş devletlerin sayısı beşe yükselmiştir. Yeni kıyıdaş devletlerle birlikte Hazar'ın hukuksal statüsü tartışmaları da gündeme gelmiş ve Hazar, zengin petrol ve doğalgaz yatakları dolayısıyla sadece kıyıdaş devletlerin değil tüm dünyanın ilgi alanı olmuştur. Bu süreç, Hazar'ın Sovyet gölü olmaktan çıkarak çok devletli denize dönüştüğü bir dönem olarak belirtilebilir.

Her ne kadar Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan yukarıda sıraladığımız anlaşmaları imzalamamışlarsa da Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran **Aralık 1991 Alma-Ata Deklarasyonu**, SSCB ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerince imzalanmış olan bütün anlaşmaları geçerli kabul etmektedir. Bu durum Rusya ve İran arasında yukarıda belirtilen anlaşmaları da geçerli kılmaktadır. Ancak bu anlaşmaların hiçbirisinin Hazar'ın sınırlarının belirlenmesi ile ilgili herhangi bir resmi hüküm ortaya koymaması, ortak egemenlik çözümü için Rusya'nın argümanına meşru haklılık zemini oluşturmuştur (Croissant ve Croissant, 1996–97: 28).

1950'lerin başında Sovyet yetkilileri Hazar'ı sektörlere bölmüşlerdir. Bu tutum hem merkezi Sovyet hükümetinin ve hem de enerji (petrol-doğal gaz), ekonomi (balıkçılık) ve ulaşım alanları dâhil Hazar'da faaliyette bulunan pek çok ayrı bakanlığın eylemlerinde açıktır. Daha sonra 1970 yılında SSCB Petrol ve Sanayi Bakanlığı (Minneftgaz SSCB), petrol işletmeciliği ve jeolojik araştırmalar yapılması için Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere bölmüştür (Kepbanov, 1997–98: 14). Bu bölüşüm yapılırken uluslararası alanda uygulanmakta olan esaslar dikkate alınmıştır. Şöyle ki, Hazar'ın ortasından çizilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarını birleştiren noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanlar bu ülkelerin alanı olarak değerlendirilmiştir (Harp Akademileri Komutanlığı, 1999: 72). Paylaştırmada yasal sınırlar çizilmese de pratikte petrol operasyonlarının ülkelerin petrol şirketlerine yakınlığının esas alındığı görülebilir (Clagett, 1995: 4). Orta hat (median line) esasına göre yapılmış olan bu paylaştırmaya taraf olan hiçbir kıyı ülkesi karşı çıkmamıştır. Hazar'ın bu şekilde paylaşılmasıyla, Kazakistan 113.000 km², Rusya 64.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan ise yaklaşık 80.000 km²'lik

bir alana sahip duruma gelmişler, her Sovyet cumhuriyeti kendi alanı içerisinde petrol ve doğalgaz araması ile her türlü araştırma yapma konusunda münhasır haklara sahip olmuştur. Bu paylaşım, Kasım 1993'te Astrahan'da düzenlenen bir seminerde Rusya Federasyonu Başbakanı Victor Chernomyrdin'in açıklamasıyla da onaylanmıştır (Yusufzade, 1994). SSCB'nin dağılmasından sonra yeni oluşan devletlerin liderleri Sovyet döneminde oluşturulan bu ulusal sektörlere göre Hazar Denizi'nin bölünmesini tanıyan bir anlaşma imzalamışlardır ki, bu yeni bağımsız ulusal sektörler aslında SSCB'de var olan eski cumhuriyet sektörleridir (Croissant ve Croissant, 1996–97: 29; Aras, 2001: 193; www.russian.org, 2002).

Görüldüğü gibi, geçmiş dönemdeki uygulama Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu tescil etmektedir. 1991'e kadar İran ve SSCB, kendi aralarında fiilen aşağı yukarı Astara-Hasangulu çizgisine denk düşen bir sınırı Hazar için belirlemişlerdir. Ya da en azından uygulamalarıyla böyle bir sınırın varlığını zımni olarak kabullenmişlerdir. SSCB bu çizginin kuzeyindeki bölgede pek çok tek taraflı tasarrufta bulunmakla kalmayıp 1970'lerde cumhuriyetler arasındaki sınırı da eşit uzaklık ilkesine göre çizmiştir. Dolayısıyla Hazar'ın yakın geçmişte bir sınır gölü olarak değerlendirildiği ve sektörel olarak da paylaşıldığı yolunda bir sonuca varılabilir. Bu da Hazar'a ilişkin olarak sektörler bölünmüş bir göl olduğu yönünde bölgesel bir yapılageliş (teamül) kuralının varlığını desteklemektedir. Ancak 1993'ten sonra Rusya ve İran Hazar'a ilişkin politikalarını değiştirerek ortak egemenlik fikrini benimsemişler ve sektörel paylaşım uygulamasını reddetmişlerdir (Çolakoğlu, 1998: 118).

Hazar'ın hukuksal statüsünün belirlenmesi konusu esasen 1994 yılından itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan Hükümetinin, Eylül 1994'te Amerikan ve Avrupalı şirketlerin oluşturduğu konsorsiyumla imzaladığı ve "Yüzyılın Anlaşması" olarak nitelenen Bakü'ye bitişik kıyılardaki Güneşli, Çırag ve Azeri sahalarının işletilmesi konusundaki girişimi ve Kazakistan Hükümetinin Tengiz petrol sahalarının ihaleleri ile ilgili yapmış olduğu anlaşmalar, diğer kıyıdaş devletlerden Rusya ve İran'ın Hazar'ın statüsü sorununu sürekli olarak gündemde tutmalarına neden olmuştur (Çolakoğlu, 1998: 108).

Kasım 1996 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin Dışişleri Bakanları, Hazar'ın statü sorununda tarafların argümanlarını tartışmak amacıyla bir toplantı düzenlemişler, sonuçta üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Azerbaycan tarafı Hazar'ın milli sektörler bölünmesi gerektiğini savunmuş, Hazar'ın coğrafi olarak göl olduğu ve bu niteliğine uygun olarak, 1970 yılında SSCB dâhilindeki dört cumhuriyet arasında milli sektörler bölündüğünü vurgulamıştır. Kazakistan'ın görüşüne göre, Hazar'da uluslararası deniz hukuku normlarına bağlı kalınarak her kıyıdaş ülke için kara suları, münhasır ekonomik bölge belirlenmeli, denizin dibi ve altı da kıyıdaş devletler arasında paylaşılmalıdır. Statü konusunda üçüncü teklif ise Rusya tarafından gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Primakov, Hazar'ın, 40–50 millik ulusal sektörler

bölünmesini ve geri kalan alanın da kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olması gerektiğini önermiştir. İran ve Türkmenistan prensipte, Rusya'nın önerisini kabul etse de, toplantıda bütün tarafların üzerinde anlaşma sağladığı ortak bir karara varılamamıştır (Bölükbaşı, 1999: 237).

Rusya ve Kazakistan arasında 9–10 Şubat 1998 tarihlerinde Astrahan'da Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan zirvede Rusya, Hazar'ın statüsü ile ilgili yeni bir öneri gündeme getirmiştir. Öneri Hazar'ın tabanı ve yüzeyi için farklı yasal statüler öngörmektedir. Hazar'ın tabanı kıyı devletleri arasında “orta hat” usulüne göre tamamen bölünecek, her kıyı devleti tabanda sahip olduğu bölgede (milli sektörlerde) tüm egemenlik haklarını kullanabilecekler. Hazarın biyolojik kaynakları ve suları ise ortak kullanımda kalacak ve bu kullanım kıyı devletleri arasında koordine edilecektir (Voitolovsky, 1998). Rusya aynı zamanda bu teklifi ile Hazar'ın hidro-karbon rezervlerinin yabancı konsorsiyumlar tarafından geliştirilmesine karşı çıkmaya da son vermiştir.

3.2. Hukuki Süreç

Yukarda belirtildiği gibi tarihte hiçbir zaman Hazar Denizi'nin yasal statüsü, hukuki olarak kesinleşmemiştir. Uluslararası hukuk açısından Hazar Denizi sularını tanımlamak basit değildir. Bir taraftan ölçülerine göre ve dünya okyanuslarıyla olan yapay bağlantısından (Volga-Don Kanalı) dolayı Hazar suları, “**iç deniz**” kavramına yakın durmakta, diğer taraftan dünya okyanusları ile doğal bağlantısı olmamasından dolayı da “**sınır gölü**” olarak tanımlanabilmektedir. Her iki tanımın da uluslararası hukukta yeri vardır (New Europe, 1997). III. Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı'nda körfezlerin, havuzların veya birçok ülke tarafından kapatılmış dar geçitli denizlerin, kapalı ya da yarı kapalı denizler olduğu deklare edilmiştir. Ve bu durum 1982 BMDHS'inde de yenilenmiştir. Bu sözleşme hiçbir kıyı devletin istemediği bir bölgesel rejimi kabule zorlanamayacağını öngörmektedir. Sözleşmenin ilgili maddeleri uyarınca devletler kendi karasularını 12 deniz mili uzunluğunda, karasal marjine bağlı olarak 200–350 mil arasında kıta sahanlığı ve 200 mil uzunluğunda “münhasır ekonomik bölge” ilan etme hakkına sahiptirler. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi Hazar'a kıyıdaş hiç bir devlet henüz onaylamamıştır.

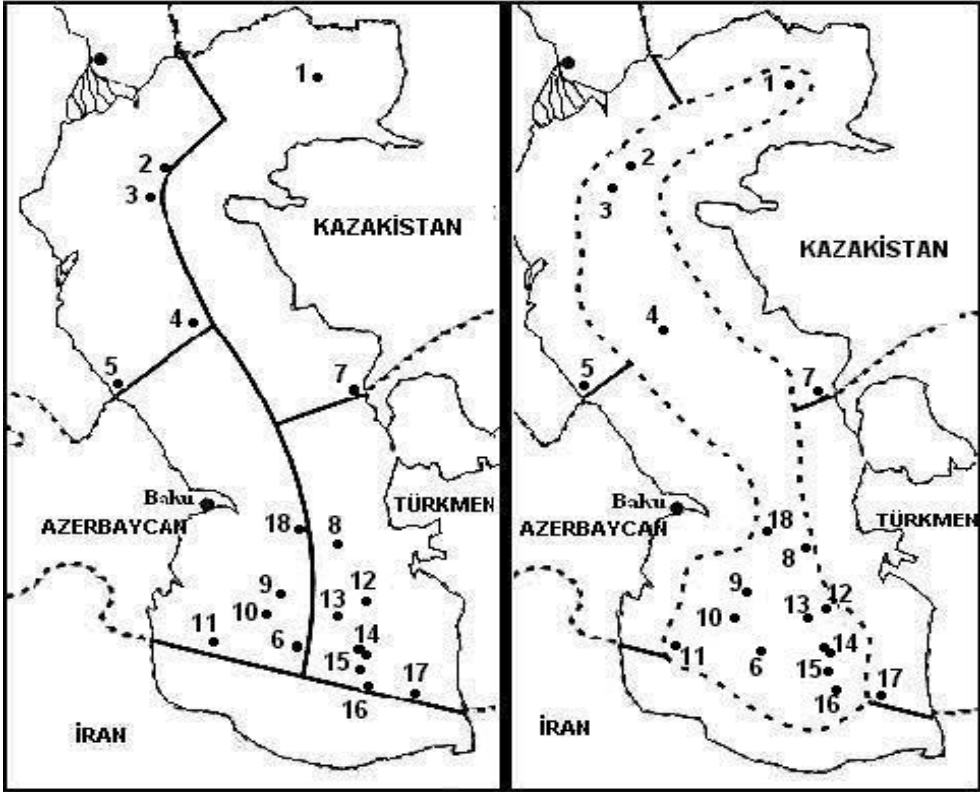
Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir. Zira bu husus her şeyden önce Hazar'da bulunan enerji kaynakları sahalarını ve bu sahaların sahiplerini belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Hazar, bir deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 BMDHS'nin hükümlerinin uygulanmasını gerekli kılacaktır. Buna göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir. Bu durum, her bir kıyı devletinin kendi bölgesindeki doğal kaynaklarını işleme hakkıyla beraber bölünebilir olmasını sağlayacaktır (Dabiri, 1994: 34–5). 1982 sözleşmesine göre yarı kapalı veya kapalı deniz, “iki veya daha çok devletle çevrilen, bir okyanusa çıkışı olan

veya esas olarak devletlerin kara sularından ibaret olan bir göl, körfezdir.” Denizi gölden, açık denizlere çıkış, tuzluluk, hacim, yaş, kıta sahanlığı gibi çeşitli özellikler ayırmaktadır. Hazar göldür diyenler, deniz olmanın temel özelliğinin açık denizlere çıkış olduğunu, oysa Hazar’ın bu tür bir çıkışa sahip olmadığını belirtmektedirler. Hazar denizdir diyenler ise Hazar’ın geleneksel ismini, hacmini ve tuzluluğunu göstermektedirler. Ayrıca Hazar’ın Volga-Baltık deniz kanalı yoluyla Baltık Denizi’ne bağlandığını, 1982 sözleşmesinin çıkış yolunun nehir veya kanal olacağı yönünde bir ifade içermediğini iddia etmektedirler.⁴ Bu konuda karşı tarafın argümanı ise nehirlerin ve yapay kanalların uluslararası hukuk konusu olmadığı ve kapalı su havzalarını denizlere dönüştürmedikleri şeklindedir (Nugman: 82, 1998). Ayrıca 1982 sözleşmesine göre Hazar’ı Karadeniz ve Baltık Denizi’ne bağlayan Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarının uluslararası su yolu rejimine tabi olması gerekecektir ki bu durumda diğer kıyıdaş devletler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir. Bu husus, bu kanalları eskiden beri kendi yetki alanı içerisinde gören ve kullanan Rusya’nın 1982 sözleşmesine karşı duruşunun temel nedenleri arasındadır (Çolakoglu, 1998: 114).

Hazar göl olarak tanımlandığında ise Hazar’ın sınırlandırılması için, ele alınabilecek iki yöntem vardır. Bunlardan biri ortak kullanım ilkesini kabul edip bu çerçevede sınırlandırılması, ikincisi ise Hazar’ın sınır gölü gibi tamamen paylaşılmasıdır. Hazar uluslararası sınır gölü statüsü kazanarak ulusal sektörlere bölünmesi durumunda Hazar Denizi, bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilecektir (Nugman, 1998: 83). Göllerin iki veya daha çok devlet arasında bölünmesi ile ilgili örnekler oldukça fazladır. Bunların içinde Victoria Gölü (Kenya-Tanzanya-Uganda), Malawi Gölü (Malawi-Mozambik) Büyük Kuzey Amerika Gölleri (ABD-Kanada), Geneva Gölü (Fransa-İsviçre) örnekleri gösterilebilir. (Schofield ve Pratt, 1996: 78). İki veya daha çok devletin kıyıdaş olduğu kapalı bir deniz veya göle ilişkin sınırlandırma söz konusu olduğu zaman orta hat ilkesi, adil ve hakkaniyete uygun karar verilmesi açısından önemlidir. Bu konuda Almanya Federal Mahkemesi tarafından 1920 yılında karara bağlanmış olan Constance Gölü davasında da orta hat, uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak kabul edilmiştir (Clagett, 1995: 8). Bu konuda nadir kullanılan bir diğer yöntem her bir kıyı devletin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının ortak kullanıma açık olmasıdır. Bu türde tek örnek ise, Bolıvyaya ve Peru arasında Tittica Gölü’nün paylaşımıdır (Nugman, 1998: 83). Uluslararası ilişkilerde ortak egemenlik rejimi genel olarak “Condominium-Ortak Mülkiyet” şeklinde belirtilir. Daha önce değinildiği gibi bölünemez Hazar Denizi’nin eşit paylaşımına dayalı ortak mülkiyet fikri, Rusya’nın benimsediği en nemli argümandır.

⁴ Bu noktada 1982 sözleşmesinin Hazar için belirlediği “bütünüyle veya ağırlıklı olarak iki veya daha çok kıyı devletin karasuları ve münhasıran ekonomik bölgelerinden oluşan” deniz olma kriteri de uygun görülmektedir (Schofield ve Pratt, 1996: 77).

Harita: 1
Hazar Denizi'nin Statüsü -Azerbaycan ve Rusya Önerileri

Orta Hat/Eşit Uzaklık Bölünme

(U.S.E.I.A., 2002)

45 Mil Esasına Bağlı Bölünme

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve 1990'lerden sonra özellikle siyasi coğrafyada yaşanan değişikliklerle birlikte statü konusunda ortaya atılan görüşler üç ana kısma ayrılabilir;

- **Birinci görüşe** göre Hazar uluslararası göldür ve bu yüzden kıyı devletleri arasında hem deniz tabanı, hem de su yüzeyi milli sektörlere bölünmelidir. Her sektör, kendi ülkesinin tam egemenliği altında bulunmalıdır.
- **İkinci görüşe** göre, Hazar'a, kendi özellikleri de dikkate alınarak, uluslararası deniz hukukunun, özellikle 1982 BMDHS'nin uygulanması gerekir. Buna göre her ülkenin belirli genişlikte karasuları olmalı ve karasularının dışında açık deniz statüsü uygulanmalıdır.

- **Üçüncü** olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına deniz hukuku ilkelerinin veya uluslararası göllerin bölünmesindeki uluslararası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş Hazar'da geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanmasını savunmaktadır. Örneğin denizin her ülkenin yasal yetki alanına giren kısımları dışında condominium-ortak mülkiyet uygulanması gibi.

4. Bölge Ülkelerinin Soruna Yaklaşımları

4.1. Rusya

Hazar'ın bir göl olarak statüsünün korunmasında en büyük çıkara sahip ülkedir. Rusya'nın savunduğu "ortak egemenlik" tezi Hazar havzasında Batının ekonomik ve siyasi etkinliğini engellemeyi amaçlarken, Hazar sularına (ister tabandan ister yüzeyden) ortak egemenlik statüsünün verilmesi, her zaman için Rusya'nın siyasi ve askeri müdahalesini mümkün kılacaktır. Hazar'ın statü sorunu aslında Azerbaycan'ın kendi egemenlik alanında olduğunu iddia ettiği Güneşli, Çırag ve Azeri yataklarının işletmesini İngiliz petrol şirketi British Petroleum (BP)'nin de içinde bulunduğu konsorsiyuma vereceği sırada Rusya'nın Nisan 1994'de Birleşik Krallık Büyükelçiliği'ne bir nota vererek Hazar'ın hukuki statüsünün henüz çözüme kavuşmadığını bildirmesi ile gündeme gelmiştir⁵ (Akgün ve Aydın, 1999: 90).

Bu tarihe kadar Hazar'da sınır gölü ve sektörel paylaşım esasını benimseyen Rusya, 5 Ekim 1994'te Birleşmiş Milletler (BM)'e başvurmuş, Hazar'ın statüsünün İran ile SSCB arasında akdedilen 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalara dayandığını iddia ederek ortak egemenlik statüsünün uygulanması gereğini bildirmiştir. Rusya'ya göre Hazar'daki petrol aramalarına açılacak ulusal bölgeler, bu anlaşmalarda belirlenen ve kıyı devletlerin ortak egemenliği altında olan 12 mil sınırının ötesine geçemez. Bu çerçevede Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak tanımlamakta ve 1982 BMDHS'nin Hazar'a uygulanamayacağını iddia etmektedir. Rusya özellikle bu tezini Ağustos 1993'ten sonra kesin bir şekilde dile getirmeye başlamıştır (Gustafson ve Ruseckas, 1995: 15). Rusya ayrıca Hazar'ın ulusal parçalara bölünmesinin, eko-sistemin korunması ve seyrüsefer

⁵ Rusya'nın bu notayla Britanya Hükümetini hedef almasının başlıca amacı, Azerbaycan'la bu konuda masaya oturan şirketlerin başını çeken BP şirketini caydırmaaktır. Oysa, BP ile birlikte AMOCO gibi ABD kökenli petrol şirketi de bu müzakerelerde yer almaktaydı. Rusya, ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi ile ters düşmek için, İngiltere'ye gösterdiği tepkiyi ABD'ye göstermemiş; ancak, İngiltere'ye gösterilen bu tepki diğer ülkeler için örnek oluşturmuştur (Barylski 1995: 223).

özgürlüğünün sağlanması açısından da önemli sorunlar çıkartabileceğini savunmaktadır⁶ (Akgün ve Aydın, 1999: 91).

Rusya'nın yeni bağımsız Hazar ve diğer Orta Asya ülkelerinin üzerinde hakimiyetini devam ettirme çabasının önemli bir unsuru, Hazar petrol ve doğalgazının ihracatı üzerinde monopol kurmak için yürüttüğü ısrarlı politikalarıdır. Coğrafi nedenler göz önüne alındığında bölge kaynaklarının dünya piyasalarına Akdeniz veya Basra Körfezi limanları kullanılarak ulaştırılabileceği gerçeği, Rusya'nın böyle bir hattın kontrolüyle yalnızca dünya enerji arzını etkilemekle kalmayacağını ayrıca Hazar bölge devletlerini de ekonomik ve siyasi açıdan kontrol edebileceğini göstermektedir. Rusya BM'ye verdiği memorandumunda Hazar'ın kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyetinde olduğunu iddia etmiş ve buna dayanarak, tek taraflı tasarruf girişimlerini kınamıştır. Hem İran ve hem de Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusuna sadece kıyıdaş devletlerin taraf olduğunu ve varılacak çözümün de bu devletlerin irade uyuşmalarının bir sonucu olacağını vurgulamışlardır (Akdevelioğlu, 2003). Bunun anlamı, baştan beri bölge dışı aktörlerin statü sorununa dâhil olmasına şiddetle karşı çıkan Rusya tarafından bölgeyle doğrudan sınır ilişkisi bulunmayan ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin veya uluslararası petrol şirketlerinin, değişik platformlarda taraf olmaya veya kıyıdaş devletlerden bazıları lehine tavır almaya çalışmalarının hoş karşılanmadığıydı.

Ancak, Rusya'nın 1921 ve 1940 Anlaşmalarını gündeme getirmesi, bunun gibi bazı belge ve anlaşmaları da gözden kaçırdığını göstermektedir. 1992 yılının başında SSCB'nin çöküşünden sonra Petrol Sanayi Bakanlığı, yeni oluşan devletler arasında Hazar'daki petrol sahalarının bölünmesi ile ilgili bir direktif yayınlamıştı. Ayrıca Moskova, Hazar Denizi'nin tabanını ayrı ulusal enerji sektörlerine bölmüş ve Rusya Enerji Bakanlığı da bu bölünmeyle ilgili anlaşmalar imzalamıştı (Croissant ve Croissant, 1996–97: 29). Diğer taraftan Rusya Enerji Bakanlığı ile Azerbaycan Hükümeti arasında 26 Kasım 1993 tarihinde, “Azerbaycan'da Petrol ve Gaz Alanında Araştırma ve Geliştirme Hükümetler Arası Antlaşması” imzalanmış, Rusya petrol şirketi olan Lukoil'a, Azerbaycan'ın Hazar'daki “Azeri” ve “Çırag” petrol alanlarında petrol üretimine ilişkin yapılan antlaşmaya katılma imkânı sağlanmıştı.⁷ Rus Dışişleri Bakanlığı, Azeri ve Çırag

⁶ Kasım 1997 yılında İran da BM'ye Daimi Temsilcisi aracılığı ile iletildiği mektupta, Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıta sahanlığında bulunan yataklarından petrolün tek taraflı çıkarılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu belirtilmiş ve tüm sorumluluğun Hazar Deniz sularının yasal statüsünü ihlal eden devletlere ait olduğu iddia edilmiştir (*OPEC Bulletin*: 27, 1997).

⁷ Azerbaycan'da önemli bir Batılı ekonomik varlığının oluşmasının büyük oranda Trans-Kafkasya'da Rusya'nın hâkim güç olma yeteneğini zayıflatacağını anlayan Moskova, Azeri petrol görüşmelerini baltalamak için harekete geçmiş ve Enerji Bakanı Yuri Şafranik'i Rusya'nın çıkarına uygun şekilde petrol anlaşması müzakerelerini etkilemek için Bakü'ye göndermiştir. Şafranik bir yandan Azeri petrolünü Türkiye üzerinden bir boru hattıyla Akdeniz'e ulaştırılması planlarının Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossiysk'e ulaşacak bir kuzey boru hattı lehine rafa kaldırılmasında ısrar ederken diğer taraftan petrol sahasının işletilmesi planında Rus petrol şirketi Lukoil'e yüzde yirmilik eşit bir pay verilmesini ve üç yerine iki petrol sahasını kapsamaları için yeni belirginleşen petrol anlaşmasının içeriğinin yeniden müzakere edilmesini önermiştir. Azerbaycan Rusya'nın bu baskılarına karşın, anlaşmadaki yüzde yirmilik pay alma isteğine direnmiş, Şafranik'in üç yerine iki petrol sahası üzerinde konsorsiyumun kısıtlanması teklifini de

petrol yatakları konusunda Azerbaycan'la masaya oturmanın, zımnî olarak Hazar'daki Azerbaycan sektörünün tanınması anlamına geleceği endişesiyle bu antlaşmaya karşı çıkmıştır (Russian International Affairs, 1995: 10–2). Nitekim Rusya, Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol yataklarının işletilmesini olumsuz karşılamış olmakla birlikte Lukoil şirketinin petrol projelerine katılmasının Azerbaycan'ın yapmış olduğu anlaşmaları kabul ettiği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir (Azernews,1998). Aslında Hazar kıyısındaki kaynakların geleceğinin herhangi bir kıyıdaş devlet tarafından tek taraflı olarak belirlenemeyeceğini iddia ederek Rusya, Trans-Kafkasya'da Batı'nın ekonomik ve siyasi nüfuzunun yayılmasını durdurmayı hedeflemekteydi. Şüphesiz bu çaba içerisinde Rusya ile stratejik düzeyde paralel hareket eden İran da vardı (Croissant ve Croissant, 1996–97: 20). Rus medyası bölgede cereyan eden olayları “Rusya’ya ait Hazar ve Türkistan’ın batılı monopoller tarafından modern yağması” olarak tanımlamış, Azerbaycan, Çeçenistan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın küresel batı boru hatlarının ara petrol pompalama istasyonlarına dönüşebileceği konusuna dikkati çekmiştir. (Federov, 1996)

Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın imzaladığı enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları tanımamasına rağmen bölgede Rus enerji şirketlerinin yatırımını da baştan beri teşvik etmektedir. Böylece Rusya bir yandan Hazar’ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken, diğer yandan bölgesel çıkarlarına uygun şekilde fiili durumdan da istifade etmektedir. Rusya, Hazar’ın bir deniz olarak kabul edilmesiyle Volga-Don ve Volga-Baltık Denizi suyollarının uluslararası nitelik kazanabileceğinden de endişe etmekte ve Hazar’ın uluslararası denizcilğe açık hale gelmesinden çekinmektedir (Nugman, 1998: 84; Dion, 1998: 81). Bu doğrultuda açık denizlere çıkışı olmayan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için Don ve Volga kanallarının kullanımı elbette oldukça önem taşımaktadır.

Rusya’nın Hazar’ın statüsü ile ilgili yürüttüğü ortak egemenliğe dayalı politikada Hazar sularının sektörel bölünmesini önleme girişimi, birbirini tamamlayan iki stratejiyle ilgili gözükmektedir ki bu sayede güney cumhuriyetlerdeki Rus hâkimiyeti güçlenerek devam edecektir. İlk olarak Moskova, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın kendi kaynaklarını geliştirme kararlarını kendilerinin verebilme gücünü ortadan kaldırmak istemektedir. Hazar Denizi üzerinde oluşturulacak ortak hâkimiyet, en büyük bölgesel aktör Rusya’ya denizin enerji kaynaklarının işletilmesinde en önemli gücü sağlayacak ve yeni bağımsız cumhuriyetlerin bağımsızlık statüsünü zayıflatabilecektir. İkinci olarak ortak egemenlik politikası, Rusya’nın nüfuz alanındaki bölgeye Batı’nın ekonomik ve siyasi yerleşimini engellemeyi amaçlamaktadır. Moskova, Batılı enerji şirketlerinin gerçekleştirecekleri bir yatırım patlamasının bölgede büyük bir Batılı siyasi varlığa kapıyı açacağından devamlı endişe etmiştir.

reddetmiştir. Ancak Haydar Aliyev, Rusya’yı tamamen dışlamaktan da kaçınmış ve Lukoil’e yüzde on pay vermeyi kabul etmiş ve muallâka olan diğer seçeneklerin incelenmesi için Türkiye üzerinden bir boru hattı olasığın askıya almıştır (Croissant, 1996: 18–9).

Rusya'nın çıkarlarına en uygun çözüm olan Hazar'a "özel statü" verilmesi fikri, Rusya'nın bu özel statüye kendi çıkarları çerçevesinde şekil verebilme gücü de sağlamaktadır. Zira Rusya ve İran Hazar'da en az petrol ve doğal gaz kaynağına sahip olan ülkelerdir (A Survey of Central Asia, 1998: 7). Özel statü fikri temelde 10 millik kara sularının ötesinde "ortak kullanıma" dayanmaktadır. Ortak kullanımda olan sahalardaki kaynakların paylaşımı ise ortak egemenlik sahasında kalan yeraltı kaynaklarının kıyıdaş ülkelerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılması esasına göre gerçekleştirilecektir. En fazla zenginliklerin nüfusu ve yüzölçümü en az olan ülkelerin bölgelerinde olduğunu ve en fazla nüfus ve yüz ölçüme sahip olan Rusya'nın bölgesinde ise fazla keşfedilmiş zenginlik olmadığını dikkate alacak olursak Rusya'nın bu teklifi oldukça manalıdır. Yani Hazar'da "ortak egemenlik" statüsünün sağlanması durumunda en kazançlı ülke Rusya olacaktır. Aksine Hazar'ın milli sektörlere ve "etki alanlarına" bölünmesi, Rusya'yı diğer devletlerin bölgelerinde etkisiz hale getirecek bu ise Orta Asya'da Rus nüfuzunun kaybı anlamına gelecektir.

Rusya'nın tutumu, daha sonra **12 Kasım 1996**'da her bir ülke için 45 millik münhasıran off-shore ekonomik bölgenin tanınması yönünde gerçekleşmiş, böylelikle Rusya Hazar Denizi'nin statüsü konusundaki politikasını, 45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım şeklinde değiştirmiştir. Bakü'nün petrol zenginlikleri 45 millik bölgenin ötesinde yer aldığından Azerbaycan bu anlaşmayı imzalamayan tek kıyı ülkesi olmuştur (Croissant ve Croissant, 1996-97: 35-6). Hatta Azerbaycan Kazakistan'ın razı olduğu 80 millik mesafeyi de uygun görmemiştir (Aras, 2001: 190). Rusya daha sonra **9-10 Şubat 1998** tarihinde Kazakistan'la Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni üzerinde anlaşmış, buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölüşmüş, su kütlelerini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Mevcut bilgilerden, anlaşma ile deniz tabanı ve toprak altı madenlerin araştırılması ve işletilmesinin kıyı devletlerin ulusal mevzuatı altına konulup su ürünlerinin araştırılması, işletilmesi, çevre koruması ile seyrüsefer konularının tarafların saptayacağı ortak bir rejime tabi tutulmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır (Çolakoğlu, 1998: 110). Bu durum Rusya'nın "deniz dibi bölünebilir ama su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" görüşünü benimsediğini göstermektedir. Rusya'nın bu tutumuyla Hazar için "ortak su kütlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Rusya bu yaklaşımı ile Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin yabancı konsorsiyumlar tarafından işletilmesine karşı çıkmaya da son vermiştir. Nitekim **6 Temmuz 1998**'de Rusya ve Kazakistan, Kuzey Hazar'ın paylaşılmasına ilişkin anlaşmayı imzalayarak Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda ilk somut adımı atmışlardır. Kazakistan'ın bu tutumu vaktiyle Arap dünyasının içinden sıyrılıp İsrail'le barış anlaşması imzalayan Mısır'ın durumuna benzetilmiştir (Aşula, 1998).

Diğer kıyıdaş ülkelerin bu antlaşmaya yaklaşımları farklı olmuştur. İran sürpriz bir şekilde antlaşmaya karşı çıkmıştır. 28 Mayıs 1998 tarihinde İran, BM Güvenlik Konseyine Rusya ve Kazakistan arasında deniz yatağının milli sektörlere bölünmesi

konusunda yapılmış düzenlemeye karşı olduğunu belirten bir belge sunmuştur (Razcka, 2000: 211–12). İran'ın duyduğu endişenin temelinde, anlaşmada askeri gemiler konusunda ayrıntılı bilgiye yer verilmemiş olması ve yeni düzenlemenin, Hazar'ın İran ve Rusya arasında süregelen paylaşımının ortadan kalkmasına zemin oluşturması yatmaktadır (Sariahmetoğlu, 1998: 34). Her ne kadar Rusya-Kazakistan Anlaşması, bölgesel paylaşımı tam olarak kabullenme değilse de, anlaşma ile “de facto” olarak Rus-İran mutabakatı İran'a danışılmadan geçersiz hale gelmiştir. Anlaşma, Tahran ve Moskova arasında hiçbir görüşme yapılmadan gerçekleştiğinden aynı zamanda siyasi bir hezimet de olmuştur. Böylece çok uluslu şirketler havuzuna katılmaya niyetlenen Rus enerji şirketlerinin de etkisiyle Rus liderler bölgesel bir paylaşımına yanaştıklarının açık bir işaretini vermiş oldular. Ancak Rusların pozisyonundaki bu ani değişiklik Tahran'ı hazırlıksız yakalamış ve savunmasız bırakmıştır. (Roy, 2002a)

Azerbaycan'ın statü konusundaki tutumu bu antlaşmadan sonra da değişmemiştir (Razcka, 2000: 211–212). Ancak Azerbaycan antlaşmaya taraf olmasa da olumlu değerlendirmelerde bulunmuş ve Hazar'ın paylaşımının ikili antlaşmalarla yapılmasından yana olduğunu belirtmiştir. Hazar'ın Kuzey kısmının Kazakistan ve Rusya arasında paylaşımını düzenleyen antlaşmaya, İran'ın yanı sıra Türkmenistan da karşı çıkmıştır. (Sariahmetoğlu, 1998: 34). Böylelikle 1998'de Moskova'dan, İran'la birlikte savundukları tez yerine karşı tezi olumlu bulan açıklamaların gelmesi, Tahran-Moskova cephesinde ilk ciddi çatlağı meydana getirmiştir (Akdevelioğlu, 2003). İran-Rusya ortak tezi, **Mayıs 2002**'de Rusya'nın Kazakistan'la ve bir ay sonra da Azerbaycan'la sektörel bazlı bölüşümü onaylayan anlaşmalar imzalamasıyla büyük yara almıştır (Hunter, 2003: 142). Sorunun çözümünde, Rusya tarafından yalnız bırakılan İran'ın sonraki politikalarında tavizkar bir tutum takınmasından başka bir seçeneği kalmamıştır. Zaten, İran'ın petrol şirketi de, resmi politikanın aksine, Azerbaycan'la off-shore yatakları konusunda bir anlaşma imzalamıştır ki, bu da zımnen İran'ın, Azeri ve Türkmen yataklarının işletimine katılması karşılığında tezinden vazgeçebileceği anlamında yorumlanabilir⁸ (Bahgat, 2002: 273–74).

Hazar'ın statüsü sorununa yaklaşımında ortaya çıkan bu değişiklikler, Rus enerji şirketlerinin Rusya'nın Azerbaycan ve diğer Hazar devletleri ile olan politikaları üzerinde etkili olmaya başladıklarını göstermektedir (Zevelev, 1998: 69). Çünkü Rusya'daki birçok büyük finans ve endüstri çevresi (Gazprom ve Lukoil için iyi olan Rusya içinde iyidir anlayışı örneği) kendi çıkarlarının Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşüğünü ileri sürmektedirler (Zevelev, 1998: 68). Ayrıca Rusya'nın kendi savunduğu fikirlerinden taviz vererek Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesine destek vermesinde bu ülkenin ulusal sektöründe (“Xvalinskaya” yatağı) çok zengin petrol yataklarının bulunmasının da etkili olduğunu söyleyebiliriz (Oğan, 2001: 157). Ancak bu değişim ile birlikte Rusya, Hazar'ın tam

⁸ Temmuz 2001'de İran hava ve deniz kuvvetlerinin Azerbaycan ve İran kıyılarında 90'ar mil açıktaki bulunan bir petrol yatağında çalışma yapan BP gemisini zorla uzaklaştırması, İran'ın tutumundaki katılığundan ziyade, sektörel bölüşümde bu alanın kendi payına düştüğünü kanıtlamak istemesi anlamına gelebilir.

paylaşımını kabul etmiş değildir. Ayrıca yukarıda ele aldığımız ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Rusya, Hazar'a deniz hukukunun uygulanmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır.

Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini engellemek için ileri sürdüğü diğer bir resmi gerekçe ise tam bir (deniz tabanı, su kütlesi) bölünmenin doğal çevreye zarar vereceğidir (Croissant ve Croissant, 1996–97: 30–1). Dünyadaki toplam havyarın yüzde 90'ının bulunduğu Hazar, Rusya'ya göre Rusya için çok önemlidir. Bu yüzden biyolojik kaynakların verimli kullanımı Rusya'nın çekincelerinden birisi ise Hazar'ın ekolojisi, ikincisidir. Rusya hukuki statüde anlaşılabilirliğini ancak biyolojik varlıklar ve çevre konusunda ortak anlaşmaların imzalanması gerektiğini belirtmektedir (Bilici, 2003). Rusya'nın Hazar'ın statüsü sorunu karşısında takındığı yeni çevreci yaklaşımı aslında gerçekçi değil ironik gözükmektedir. Zira Sovyet dönemi boyunca Hazar, çevre açısından dünyadaki en tehlikeli bölgelerden birisi olmuştur. Gerçekten Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron Yarımadası ve Hazar Denizi, yoğun hava ve su kirliliği nedeniyle ekolojik açıdan dünyanın en çok kirlenen bölgesi olmuştur (Croissant ve Croissant, 1996–97: 30–1).

4.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Rusya'nın 45 millik kara suyu önerisini, mineral kaynaklarının bu bölgenin ilerisinde kaldığını beyan ederek reddetmiştir. Ayrıca Bakü, 1921 ve 1940 anlaşmalarının geçerliliğini de kabul etmemiş, bu anlaşmaların birlik cumhuriyetlerinin söz hakkı olmadan Moskova tarafından imzalanmış olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan'ın esas off-shore yatakları kıyıdan en az 100 mil uzaktadır. Bakü ile uluslararası konsorsiyumlar arasındaki anlaşmalar da bu alanlar üzerindedir.

Genel olarak ikili ve çok taraflı anlaşmalarla sorunun çözülmesinden yana bir tavır sergileyen Azerbaycan'ın statü konusunda iki alternatif yaklaşıma açık olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, Azerbaycan'ın, Hazar'ın bir “**sınır gölü**” olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünebileceğine ilişkin görüşüdür. Bu yaklaşım doğrultusunda Azerbaycan Hazar sularının ve deniz dibinin tamamen taksim edilerek, egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır. Azerbaycan, Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan veya tabii bir boğazla bağlantısının olmamasından dolayı bölgenin kapalı deniz olarak da kabul edilemeyeceğini ve bu doğrultuda, Hazar'ın her biri kıyıdaş devletin münhasıran egemenliğini kullanacak şekilde ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Aras, 2001: 193). Bakü bu yaklaşımı ile Hazar'daki her bir devletin kendi bölgesinde tam egemenlik hakkını kullanması gerektiğini savunmuştur (Shoumikhin, 1996: 2). Azerbaycan'ın bu yaklaşımdaki temel argümanı, 1970 yılında Hazar'ın Sovyet kesiminin dörde bölünmesi ile oluşan “sektörel bölünme” dir ki Azerbaycan bu durumun olduğu gibi kabul edilmesini istemektedir.

Azerbaycan'ın ikinci teklifi ise Hazar'a 1982 BMDHS'nin "açık deniz" statüsünün uygulanmasıdır (Bahgat, 2005: 6; Gökay, 1998: 55-7). Böylelikle kıyıdaş ülkelere iç sularından başka 12 millik kara suları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölge tanınacaktır. Bu durum da Azerbaycan'ın kendi payına düşecek yeraltı zenginliklerini kullanmasına engel değildir. Azerbaycan'ın Hazar'daki statü tartışmalarından galip çıkabilmek için olsa gerek Batılı şirketlere enerji yatırım anlaşmalarında büyük paylar verdiği açıkça görülebilmektedir.

Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, kıyı ülkelerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanlarına bölünmesidir. Ancak Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar, Azerbaycan her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile varılan Hazar'ın deniz tabanını bölen anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekle birlikte, bu paylaşımı yeterli bulmayıp deniz tabanının üstündeki tüm su kütlelerinin de ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği görüşünü devam ettirmektedir (Çolakoğlu, 1998: 110). Hukuki çerçevede, SSCB ve İran arasında tam paylaşımaya yönelik fiili durumun yanı sıra, 1970 yılında SSCB Petrol ve Sanayi Bakanlığının Hazar'ın dört Sovyet Cumhuriyeti arasında tam paylaşımını öngören kararına İran tarafının dahi hiçbir itirazda bulunmayışı, yaklaşık 40 yıldır uygulanmakta olan 1970 düzenlemesinin aslında tarafların üzerinde anlaşabilecekleri en uygun çözüm yolu olarak görünmektedir.

4.3. Kazakistan

Azerbaycan gibi Kazakistan için de kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemenlik haklarının tanınması büyük önem taşımaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan'ın argümanları karşılaştırıldığında Azerbaycan'ın yukarıda ifade edilen iki alternatif yaklaşımından farklı olarak, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir (Gökay, 1988: 58). Aslında Kazakistan Şubat 1998'e kadar Hazar sularını bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir (Shoumikhin, 1996: 3). Ancak Kazakistan, Rusya ile Hazar'ın statüsü konusunda Temmuz 1998'de imzaladığı anlaşma çerçevesinde deniz tabanının tamamen bölünmesini, su kütlelerinin ise ortak kullanılmasını kabul etmiş ve böylece Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermiştir.

Statü konusunda Kazakistan'ın durumu Azerbaycan ve Türkmenistan'a göre çok daha hassastır. Kazakistan'daki Rus nüfusun yoğunluğu, ülke politikasının Rusya'dan bağımsızlığı önünde en büyük engellerden birisidir. Üstelik ekonomisi Rusya'ya çok daha fazla bağımlıdır. Bir yandan ülke herhangi bir ortak mülkiyet oluşumundan en çok zararı görebilecek konumda iken diğer taraftan gelişen bir ülke olarak yurt dışı yatırımlara ve sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bugün her ne kadar çeşitli güzergâhlar tartışılıyor olsa bile

zengin batılı piyasalara giden tek kullanılabilir petrol hattı Rusya'dan geçmektedir. Bütün bu unsurlar Kazakistan'ı Rusya ile uzlaşmaya itmektedir. Dolayısıyla aslında statü konusunda Azerbaycan tarafı itirazlarını sürdürdüğü sürece, dolaylı olarak Kazakistan'ın da çıkarları doğrultusunda davranmış olmaktadır. Kazakistan'ın Rusya'nın isteklerine karşı aktif itirazda bulunması durumunda, bu uyumsuzluğun Rusya ile olan ilişkilerindeki başka konuları da olumsuz etkilemesi beklenebilir. Kazakistan, Azerbaycan'a göre birçok alanda Rusya'ya daha çok bağımlı durumda olduğundan, izleyeceği dış politikada bu unsuru göz önünde bulundurması kaçınılmaz bir şarttır.

4.4. İran

Hazar sorunu konusunda İran başından beri izlediği politikayı değiştirmemiştir. Sektörel bölünmeye ve kendi onayı olmadan kurulmuş uluslararası konsorsiyumlara kararlı biçimde baştan beri karşı çıkmıştır. İran en büyük desteği Rusya'dan almış ama bu destek dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Nitekim Rusya-Kazakistan anlaşmasında varılan sonuç, İran'ı tatmin etmekten çok uzaktır. İran Mayıs 1998'de BM nezdinde bu anlaşmayı protesto etmiş (Raczka, 2000: 211-12) ayrıca Türkmenistan ile birlikte 7 Temmuz 1998'de ortak bir bildiri yayınlarak Rusya ve Kazakistan arasındaki anlaşmanın reddedildiği, Hazar'ın ancak tek hukuksal statüsünün olabileceği ve kaynaklarının beş ülkeye eşit olarak pay edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Radikal Gazetesi, 1998). İran, Rusya politikasındaki değişikliklerle statü sorununa ilişkin süreçte yalnız kalmıştır. İran'ın bugün Rusya ile uzlaştığı tek noktanın Hazar'dan boru hattı geçirilmemesi olduğu söylenebilir. Diğer kıyıdaş ülkelerin statü konusunda bir uzlaşmaya varmaları halinde İran'ın bu gelişmenin dışında kalamayacağı düşünülse bile Rusya ile birlikte İran, birçok engel çıkartarak Hazar'daki petrol yataklarının işletilmesini güçleştirebilecektir (Çolakoğlu, 1998: 113). İran'ın "Hazar'ın kıyı devletlerinin ortak mülkiyetinde olması ve hiçbir şeyin bölünmemesi" tezini ısrarla desteklemesi İran'ın ardında Moskova'nın görünmeyen elinin olması olasılığını da yükseltmektedir. Yani Rusya'nın Hazar'ın statüsü probleminde görünüşte geri adım atarak batılılara karşı imajını yenilemek, gerçekte ise Hazar'daki hâkimiyetini devam ettirmek istediği söylenebilir.

İran'ın Rusya ile olan işbirliğini stratejik ortaklık düzeyinde devam ettirmek istemesine rağmen Rusya'nın, İran ile ilişkilerini batı ve özellikle ABD'nin şimşeklerini üzerine çekmeyecek bir sınırdan götürmeye çalıştığı gözlenmektedir. Rusya, uluslararası ilişkilerde kazancını artıracak ve pozisyonunu güçlendirecek her türlü fırsatı maksimum ölçüde kullanmayı amaçlayan çok yönlü ve pragmatik bir siyaset takip etmektedir. İran ile yürüteceği ilişkilerde Rusya, istediği taktirde her türden ülkeyle sıkı işbirliği içine girebileceğini göstermektedir. İran ise Rusya ile ilişkilerini olabildiğince stratejik boyuta taşıyarak Rusya-Amerika ilişkilerini zayıflatmayı ve bölge politikasında Rusya'dan azami ölçüde istifade etmeyi hesaplamaktadır.

İran Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmakla Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanmasını istememektedir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın kaynaklarını tek taraflı olarak işletmesini de eleştiren İran'a göre 1940 Antlaşması, 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini benimsemiştir (Dabiri, 1994: 33). İran'ın ortak kullanıma ilişkin olarak Hazar'ın 12 ulusal sektöre bölünmesi teklifine (Dion, 1998: 82; Feller, 1996: 33) Türkmenistan olumlu yaklaşırken, Kazakistan ve Azerbaycan karşı çıkmıştır. Türkmenistan'ın tavrı, ülkesi ile Azerbaycan arasında orta hat Kepez ve Trans-Hazar sorunları ile bağlı bir siyasi tavır olarak değerlendirilebilir.

Aslında Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol yataklarının kullanımı konusunda batılı şirketlerle yapılacak antlaşmaların hazırlık aşamasında İran, statü konusundaki görüşlerini Azerbaycan'a yakınlaştırarak bu antlaşmalarda taraf olmak için aktif çalışmalarda bulunmuştur. Ancak ABD'nin ısrarlı tutumu karşısında İran, enerji projelerine ilişkin yapılmış çok taraflı antlaşmalara dâhil edilmemiştir. Bu olaydan sonra İran statü konusunda Azerbaycan'a olan desteğini geri çekmiş ve Rusya'yı destekler nitelikte politikalar benimsemiştir. Hazar sularında kendi bölgesinde (Anzali bölgesi dışında) kayda değer off-shore yatakları bulunmayan İran'ın Hazar konusundaki tutumu daha çok, diğer kıyıdaş ülkeler lehine gerçekleşecek avantajlı ekonomik ve siyasi paylaşımının önüne geçmeye yöneliktir. Ayrıca İran'ın kıyıdaş devletler dışındaki aktörlerin statü sorununa taraf olmaması konusundaki ısrarı ise yine ABD'nin baskısı ile mevcut ve olası arama-çıkarma-nakletme konsorsiyumlarından dışlanmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik kendisinin yer almadığı girişimlerde ABD şirketlerinin başatlığı, bölgede ABD nüfuzunun da artışına yol açacaktır (Roy, 2002b). Ancak İran enerji şirketleri, ABD firmalarının dâhil olmadığı bölge uluslararası konsorsiyumlarına katılarak Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önemli roller de üstlenmektedir. İran'ın Şah Deniz Projesi'ndeki %10'luk payı (BTC Company, 2003: 5) ve Kazakistan ile Ağustos-1996'da yapmış olduğu petrol swap anlaşması (Panier, 1996), İran'ın bölgede yaptığı enerji kaynaklı uluslararası anlaşmalara örnek gösterilebilir.

İran, statü konusundaki tavrında batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğinin sağlanması yönünde atacakları adımların, kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atacak bir boyut kazanabilme olasılığını dikkate almaktadır. Ayrıca, ekonomik olarak güçlenecek bir Azerbaycan'ın Kuzey İran'daki Azeri-Türk nüfusu için bir cazibe merkezi olmasından da endişe etmektedir. İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazını taşımada kullanılacak boru hattının kendi topraklarından geçmesini isterken, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi durumunda, bu boru hattının Hazar'ın dibiyile Azerbaycan üzerinden geçmesine ve Türkiye ile birleşme olasılığına engel olmak için süreç içerisinde veto hakkı edinmeye çalışmaktadır. Hazar'ın tamamının ulusal sektörlere bölünmesinin Türk Cumhuriyetleri arasında iş birliğini güçlendireceği endişesi de İran'ın statü konusundaki tavrına yön veren faktörler arasındadır.

4.5. Türkmenistan

Uluslararası petrol ve doğalgaz piyasasına giren nispeten yeni bir ülke olmasına rağmen Türkmenistan sahip olduğu petrol ve gaz rezervleri ile güçlü bir konuma sahiptir. Ancak Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü konusundaki tutumu tam olarak belirli değildir. Önceleri Azeri ve Kazak tarafının Hazar'ın ulusal sektörlerle bölünmesi fikrini destekleyen Türkmenistan daha sonra tutum değiştirerek 45 millik SSCB-İran teklifi yönünde beyanat vermeye başlamıştır (Nugman, 1998: 88). Bilindiği gibi Sovyet Rusya, ulusal sektörleri 12 mille sınırlı olarak öngören yaklaşımını daha sonra 45 mile kadar çıkartmıştır. Türkmenistan Ocak 1997 tarihine kadar kıyıdaş ülkelere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Ancak daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve idari paylaşımın orta hat esasına göre yapılması, ayrıca kıyıdaş beş ülkenin Hazar'ın kendi sektörlerinde kalan bölümünde mineral kaynakları münhasıran kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmaya başlamıştır (Çolakoğlu, 1998: 114).

Türkmenistan, merhum Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un Temmuz-1998'de Tahran ziyareti sırasında yayınlanan ortak bildiri ile Hazar'ın yeni statüsünün belirlenmesine kadar, Hazar'da şu anda uygulanmakta olan ve 1921-1940 antlaşmalarına dayanan mevcut rejime uyulmasından yana olduğunu deklare etmiştir. Türkmenistan ayrıca, bu hukuki çerçevenin içine, SSCB zamanında kıyıdaş cumhuriyetler arasında geçerli olan idari paylaşımın da dâhil olması gerektiğini ifade etmiştir⁹ (Kepbanov, 1997-98: 12-4). Böylece Türkmenistan'ın, Hazar'ın hem deniz tabanının hem de su kütlesinin ortak kullanımını savunan İran'ın görüşlerine daha yakın hale geldiği söylenebilir.

Türkmenistan her ne kadar Hazar'ın statüsü konusunda sabit bir politika izlemese de, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kesin sınır çizgilerinin belirlenmesi gerektiğine yönelik gösterdikleri hassasiyeti de paylaşmaktadır. Türkmenistan, Hazar'ın statüsünün kesinleşmemesinden doğan sebeplerle, Azerbaycan ile bazı petrol kaynaklarının kullanımı konusunda anlaşmazlık yaşamaktadır. Azerbaycan'ın Azeri ve Çırag yataklarının kullanımına ilişkin batılı şirketlerle imzaladığı antlaşma, Türkmenistan tarafının ciddi itirazlarına yol açmıştır.¹⁰ 1997 Kasım ayında ilk petrolün çıkarılmasına kadar bu anlaşmayla ilgili hiçbir itirazı olmayan Türkmenistan, bu tarihten hemen sonra Azeri ve Çırag yatakları ile ilgili bazı haklar iddia etmeye başlamıştır. Türkmenistan Azeri ve Kepez yataklarının tamamen, Çırag yatağının ise kısmen kendi hukuksal yetki alanında

⁹ Rusya-Kazakistan arasındaki anlaşmaya Türkmenistan'ın tepki göstermesindeki temel faktör, Serdar/Kepez yatağı üzerinde Azerbaycan ile aralarındaki anlaşmazlık gösterilebilir.

¹⁰ Bilindiği gibi Azerbaycan petrol Şirketi (SOCAR) toplam on ortaklı bir konsorsiyum ile 20 Eylül 1994 tarihinde "Geliştirme ve Üretim Paylaşım Antlaşması" (PSA) imzalamıştır. Bu antlaşmanın kapsamına Güneşli, Çırag ve Azeri adlı petrol yatakları dâhildir (BTC Company, 2003: 4). SSCB döneminde Hazar'daki petrol kaynaklarının kullanımı daha çok Hazar'ın Azerbaycan'a ait sektörlerinde olmuştur. Kullanılan yatakların keşfi Azerbaycan Petrol Şirketi tarafından yapılmıştır. Söz konusu petrol yataklarından Azeri/Hazar ve Çırag/Osman, SSCB döneminde de aynı şirket tarafından bulunmuş ve işletilmiştir. Türkmenistan tarafının son dönemdeki itirazı, bu yatakların kendi kıyısına daha yakın olması nedeniyle.

olduğunu iler sürmüş ve Azerbaycan'dan kira talebinde bulunmuştur (Ünal, 1998: 47–48; Kepbanov, 1997–98: 15). Ocak 1997'de Niyazov, Azeri ve Çırag petrol sahalarının Azerilerce konan isimlerini değiştirmiş, Azeri yatağına Hazar, Çırag yatağına ise Osman gibi Türkmence kökenli isimler vermiştir (Oğan, 2001: 170; Nugman, 1998: 88). Bu iddialar karşısında Azerbaycan Kepez'in 1970 yılında belirlenen bölünmeye göre Azerbaycan sektöründe kaldığını, eski SSCB bakanlıklarının, genel müdürlüklerinin ve başka yetkili organların ellerinde bulunan bütün resmi belgelerin bunu ispat ettiğini ve Türkmenistan'ın bu yataklara yönelik iddialarının uluslararası yasal dayanağının ve delilinin olmadığını öne sürmektedir¹¹ (Ünal, 1998: 49).

Azerbaycan ile Hazar'daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözümlenmesini bir süre daha mümkün görmeyen Türkmenistan, Rusya-Kazakistan Anlaşması sonrasında İran ile belirli ölçüde ortak bir tepki sergilemiştir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın tutumu halen çok açık değildir. Üstelik Türkmenistan kıyılarına 104 km uzaklıkta bulunan Serdar/Kepez petrol sahası üzerindeki tek taraflı egemenlik iddiasından da vazgeçmiş değildir (Çolakoğlu: 114, 1998). Türkmenistan politikasındaki belirsizliği değerlendirdiğimizde, bu ülkenin en önemli ihraç malı olan doğalgazın sadece İran ve Rusya üzerinden batı piyasasına çıkarmak zorunda olduğunu göz önünde tutmamız gerekir. İran ve Rusya ile aynı zamanda geniş ve çok yönlü ticari ilişkileri olan Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının batıya nakli hususunda Hazar sularından yararlanması hiç şüphesiz bu ülkeyi ekonomik olarak daha bağımsız hala getirecektir. Ancak bu durum Rusya ve İran için aynı oranda ekonomik kayıp ve belki daha fazlasıyla politik kayıp anlamına da gelecektir. Ayrıca Türkmenistan'ın önce Rusya ve sonrasında İran ile olan beraberliği, Hazar'ın hidro-karbon rezervlerinin en fazla bulunduğu üç Türkî Cumhuriyetin arasındaki temel çekişmenin orta hattın nereden geçeceği ile ilgili olması ve Türkmenistan'ın bu konuda daha avantajlı duruma gelmek istemesi ile ilgili de olabilir. Azerbaycan-Türkmenistan arasında sorunların ortadan kaldırılmasında birçok faktör etkili olabilir. Bunlar arasında en önemlisi hiç şüphesiz ABD'nin de destek verdiği "Trans-Hazar" boru hattı projesidir. Bu proje her iki tarafı ortak çıkarlar çerçevesinde birbirlerine yaklaştıracaktır. Hazar'da en kısa mesafenin Azerbaycan ve Türkmenistan arasında olduğu dikkate alınır, bölge ülkeleri arasında statü sorununun çözüme kavuşturulması ile Hazar geçişi projelerin gerçekleştirilme olasılığının çok daha fazla artacağı tespit edilebilir.

¹¹ Azerbaycan ve Türkmenistan arasında en fazla tartışma konusu olan, Türkmenler tarafından "Serdar" olarak adlandırılan "Kepez" yatağı Azerbaycanlı jeolog ve jeo-fizikçiler tarafından 1959 yılında yapılan sismik araştırmalar neticesinde bulunmuştur. "Kepez" yatağında 1983 yılında başlatılan hazırlık çalışmalarından sonra 1986 yılında sondaj çalışmalarına başlanmış ve 1988 yılında bölgeden petrol ve doğalgaz çıkarılmıştır. Fakat bölgede bulunan hidrokarbon rezervlerinin çok derinde yerleşmiş olması kaynağın gereği gibi işletilememesine ve yabancı şirketlerle olan petrol anlaşmalarına da dâhil edilmemesine neden olmuştur (Ünal: 48–49, 1998).

5. Son Gelişmeler ve Sonuç

Hazar Denizi'nin hukuki statü sorununun çözümünün uzaması yalnız sahil devletleri değil üçüncü devletleri de artık ciddi bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Gerek enerji tüketicisi batılı ülkeler ve gerekse uluslararası enerji şirketleri açısından sorunun çözüme kavuşturulması oldukça önemlidir. Bu açıdan Hazar'ın statüsüyle ilgili sorun, bölgede büyük nüfuz mücadelesinin de aynı zamanda bir göstergesidir. Bilindiği gibi böyle bir çözüme ilk adım 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan ve deniz dibinden paylaşımı ve üst suların ise ortak kullanımını öngören anlaşma ile atılmıştır.

Bugüne kadar Azerbaycan, Rusya'nın Hazar'daki tutumuna en şiddetli karşı çıkan ülke olmuş ve bu konuda ABD desteğini de arkasına almayı başarmıştır. Sovyet döneminde iç idari sınırların tanınmış olması ve SSCB'nin İran ile imzaladığı anlaşmalarda ortak mülkiyete yönelik herhangi bir hükmün olmaması gibi nedenler, Hazar'da condominium-ortak mülkiyet fikrini hukuki dayanaktan yoksun bırakmaktadır.

Şu halde paylaşımın gerçekleştirilmesi ve neyin kime ait olduğunun belirlenmesi bölgesel işbirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Nihai paylaşım açısından Hazar'ın deniz veya göl olarak kabulünün çok fazla da önemi bulunmamaktadır. Zira paylaşım metotları büyük ölçüde aynı sonuçları vermektedir. Rusya, başlangıçta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında bölüştürülmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak zaman içerisindeki gelişmeler Rusya tarafında yeni fikirleri ortaya çıkarmıştır. Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi sektörlerini belirleyerek uluslararası enerji şirketlerini yatırıma teşvik etmeleri ve Batının desteğini sağlamaları, Rusya'ya uyguladığı stratejisini değiştirmesini ve bu “de facto” oluşumun dışında kalmamak için yeni girişimlerde bulunmasını adeta zorunlu kılmıştır. Rusya, su yüzeyinin ortak kullanımı konusunda taviz alarak Temmuz 1998'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için orta hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır. Bunu Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan ile 9 Ocak 2001'de yapılan benzer içerikli bir ön protokol izlemiştir (Oğan, 2001: 157). Böylelikle üç ülke aralarında yaptıkları çeşitli anlaşmalarla kendi sektörlerini belirlemiş ve Hazar'ın kuzey bölgesinde bir tür anlaşma sağlanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla varılan anlaşmalarla statü konusundaki eski görüşlerin tamamen değiştiğini söyleyebiliriz. Rusya statü konusundaki eski görüşlerinden (Condominium-Ortak mülkiyet) vazgeçmiş, İran-Rusya ittifakı bozulmuş ve Rusya Hazar dibinin sektörlerle bölünmesini kabul etmiştir. Rusya'nın bu politika değişikliğini, Hazar petrollerinin başkaları tarafından faal bir şekilde işletilmesi karşısında bir kenarda beklemektense, çözümlerle enerji kaynakları ağırlıklı ekonomik ve stratejik kazanımlar elde etmek amacıyla yönelik olduğu söylenebilir. Rusya bu konuda daha gerçekçi davranarak adeta gökten yere inmiştir. Ancak Rusya için Hazar'ın altındaki rezervlerden ziyade bir geçiş güzergâhı olarak kullanılması çok daha önemlidir. Dolayısıyla Rusya özellikle Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının, kendi kontrolündeki boru hatları dışında Hazar geçişli hatlarla batıya ulaştırılmasına kesinlikle izin vermeyecek, böyle bir durumu meydana getirecek Hazar'ın tümü üzerindeki nihai çözümler içerisinde asla bulunmayacaktır.

Kremlin ve Bakü arasında Ocak 2002'de imzalanan ön protokolden sonra aynı yıl Haziran ayında bu konu tekrar gündeme gelmiş, ancak herhangi bir anlaşmaya varılamamıştır. Sürdürülen görüşmelerin olumlu neticelenmesi ile 23 Eylül'de Moskova'yı ziyaret eden Haydar Aliyev'in Putin ile yapmış olduğu görüşme sonrasında Hazar Denizi'nin iki ülke sınırları içerisinde kalan ulusal sektörleri Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşma ile resmen bölünmüştür. 18 Eylül'de Bakü'de Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının temel atma törenlerinin ardından H. Aliyev'in Moskova'yı ziyareti ve Rusya Federasyonu ile Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda anlaşmayı imzalaması, Hazar'ın statüsünün belirlenmesine yönelik çabalar açısından önem arz etmektedir¹² (Feifer, 2002).

26 Şubat 2003'te Bakü'de, Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin Hazar'ın hukuki statüsü anlaşması taslağının hazırlanması konusunda yapmış oldukları toplantıda Azerbaycan, toplantının Hazar'ın statü sorunun çözümüne yönelik önemli bir aşama teşkil edeceğini umduğunu belirterek İran ile diyaloglarının seyrinden hoşnut olduklarını ve Türkmenistan ile görüşmelere başlamaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Azerbaycan, Rusya, Türkmenistan, İran ve Kazakistan temsilcileri toplantı sonucunda ortak bir bildiri yayımlayarak, toplantı süresince olumlu adımların atıldığı ve bu adımların bundan sonra yapılacak toplantılarda da süreceği ifade edilmiştir (Arslanlı, 2003). Ancak toplantının üzerinden daha birkaç gün geçmeden İran tarafı statü konusunda bir anlaşma imzalanıncaya dek Hazar'daki petrol ve doğalgaz çalışmalarının durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bir yandan Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan arasında ikili anlaşmalar imzalanmış ve bu ülkeler arasında üçlü anlaşma hazırlanmaktayken, bu süreçte aynı zamanda batı ve ABD'nin taraflara destekleri artmışken ve birçok yatırım projesi fiiliyata geçirilmişken, yukarıda belirlediğimiz endişe ve çabaları İran'ın pozisyonunu yorumlamamızda yardımcı olmaktadır.

20–22 Haziran 2007 tarihleri arasında İran'ın başkenti Tahran'da yapılan beş ülke dışişleri bakanlarının katıldığı toplantıdan da elle tutulur herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Hazar'ın hukuki statüsü konusunda 15 Nisan 2009'da gerçekleştirilen toplantıda ise Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin devlet başkanları Moskova'da bir araya gelmiştir. Rus dışişleri bakanının konu hakkındaki değerlendirmesi, sorunun çözümüne çok yakın olduğu ve kısa zaman içerisinde Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen bildirgenin Rusya, Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından imzalanabileceği şeklinde olmuştur (www.rusya.ru, 2009). Ancak diğer taraftan Türkmenistan hükümeti, Hazar Denizi'nde Azerbaycan ile olan tartışmalı petrol ve gaz

¹² Bugün orta hat prensibine göre bölünlenen ve Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan arasında yapılan ayrı ayrı anlaşmalarla sınırları çizilen ulusal sektörlerin ülkelere göre dağılımı şu şekilde olacaktır: Kazakistan %29,6 (111.296 km²), Azerbaycan %19,5 (73.320 km²), Rusya %18,7 (70.312 km²), Türkmenistan %18,4 (69.140 km²), İran %13,8'lik (51.888 km²) bir paya sahip olacaktır. Görüldüğü gibi beş kıyıdaş ülkeden dördü yüzde 20'nin altında paya sahipler. İran'ın şimdiki "orta hat" prensibini kabul etmesi durumunda SSCB döneminden kalma yüzde 12'lik payı yüzde 2 daha artarak (belki de biraz daha fazla) yüzde 14'e ulaşabilecektir (Oğan, 2001: 154).

alanları (Azəri-Çırag-Güneşli ve Kepez) üzerindeki haklarının korunması için Uluslararası Tahkime gideceğini de deklere etmiştir (The Messenger Online, 2009; Platts, 2009).

Günümüzde Hazar'ın dibini sektörlere bölme konusunda beş sahil devletleri cumhuriyet aralarında karşılıklı anlaşmaya yakın gözükmektedirler. Fakat su üstü ve kalın su tabakasının paylaşılmasında itirazlar halen devam etmektedir. Hazar Denizi'nde kısmi de olsa statü sorununun çözülmüş olması ve tarafların çözüm konusunda birbirlerine yakın durması, gerek Trans-Hazar boru hattı yoluyla Türkiye'ye getirilmesi ihtimali bulunan Türkmen gazı projesinin ve gerekse aynı güzergâhla BTC hattına katılması planlanan Kazak petrolünün Türkiye üzerinden dünya piyasalarına nakledilmesi önündeki en önemli engellerden birinin kısmen de olsa kalkmış olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca halen önemli ölçüde arz tedarik sorunu olan Nabucco Projesi için de statü sorununun çözüme kavuşturulması oldukça önemlidir. Zira sorunun çözülmesi ile Türkmenistan doğalgazı, Hazar dibinden dönecek boru hattı vasıtasıyla projeye dâhil edilebilecek hatta projenin başlangıç noktası dahi olabilecektir. Ancak eski Sovyet Cumhuriyetleri bir şekilde anlaşmaya varsalar bile çözümsüzlüğü bir ekonomik-politik çıkar olarak gören İran sayesinde statü sorununun devam edeceği, en azından kısa vadede bir çözüme kavuşturulamayacağı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Moskova'nın kalın su tabakası ve su üstünün paylaşımı konusundaki direnişi, ortak su tabakasının kullanımında Türkmenistan ve Kazakistan kaynaklı Hazar geçişli boru hatlarının inşasına göz yummayacağı ile doğrudan ilgilidir. Rus gazından bağımsız olması ile önemli ve farklı olan Nabucco projesine alternatif projelerle engel olmaya çalışan Rusya'nın, statü sorununun çözümünde nihai aşamada genel nitelikli çözümlerde, kendi projelerini zora sokabilecek bir kararı almak konusunda çok da istekli olmayacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- A Survey of Central Asia* (1998), "A Caspian Gamble", *The Economist*, February, 7-11.
- Akdevelioğlu, A. (2003), "İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi*, 10, <www.stradigma.com>, 05.11.2003.
- Akgün, M., T. Aydın (1999), Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, 99-264, İstanbul, TÜSİAD Yay.
- Aras, O. N. (2001), Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul, Der Yay.
- Arslanlı, A. (2003), "Hazar'ın Statüsü Konusundaki Bakü Görüşmeleri Tamamlandı", *Asam Haftalık Analiz*, 108, <www.asam.org.tr>, 04.Mart.
- Aslan, Y. (1997), Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, Irmak Matbaası.
- Aşula, M. (1998), "Paylaşılan Hazar ve Bakü-Ceyhan", *Türkiye Gazetesi*, 29 Temmuz.
- Azernews* (1998), "The Art Of Doing Business", (7), 25 Feb. - 3 March.

- Bahgat, G. (2002), "Splitting Water: The Geopolitics of Water Resources in the Caspian Sea", *SAIS Review*, XXII (2), Summer-Fall, 273-298.
- Bahgat, G. (2005), "Energy Security: The Caspian Sea", *Minerals&Energy*, 20 (2), 3-15.
- Barylski, R. (1995), "Russia The West, and the Caspian Anergy Hub", *Middle East Journal*, 49 (2), 217-233.
- Bilici, A. (2003), "Petrolü, Doğalgazı, Havyarı Var Statüsü Yok" (Rusya Dışişleri Bakanlığı Hazar Çalışma Grubu Başkanı, Büyükelçi Yuri Merzlyakov'la yapılan röportaj), <<http://arsiv.aksiyon.com.tr/arsiv/182/pages/dosyalar/dos7.html>>, 20 Ekim.
- Bölükbaşı, S. (1999), "Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri", M.B. Altınışık (Der), İstanbul, Boyut Yay., 230-240.
- Caspian Investor* (1997), "Politics and Decisions Making", 14, 56-57.
- Clagett, B.M. (1995), "Ownership of Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea Under the International Law", *Caspian Crosroad Magazine*, 1 (3), 3-12.
- Croissant, C.M., M. P. Croissant (1996-97), "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 3 (4), 23-49.
- Croissant M. P. (1996), "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 3 (1), 16-26.
- Çolakoğlu, S. (1998), "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 107-122.
- Dabiri, M.R. (1994), "A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development", *The Iranian Journal of International Affair*, 6 (1-2), 28-46.
- Dion, R. R. (1998), "Cutting up the Caspian", *The World Today*, March.
- Energy Information Administration (EIA), (2007), *Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts*, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls>, 7 Ocak.
- Federov, Y. (1996), "Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Progmatic?", *Perspectives on Central Asia*, 1 (6), <<http://www-ccf.usc.edu/~bagirov/Azeri/htm>>, 06.04.2002.
- Feifer, G. (2002), "Russia, Azerbaijan Sign Agreement on Sea Boundaries", 24 September, RFE/RL, <<http://www.rferl.org/nca/features/2002/09/24092002152937.asp>>, 17.07.2003.
- Feller, G. (1996), "Oil and Gas in The Caspian Sea Region", *Washington Report on Middle East Affairs*, 15 (15), 33-40.
- Gökay, B. (1988), "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", *Perceptions*, March-May, 49-66.

- Gustafson, T., L., Ruseckas (1995), *The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?*, Cambridge Energy Research Associates, 1-26.
- Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları (1999), *Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı*, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi.
- Hunter, S.T. (2003), "Iran's Pragmatic Regional Policy", *Journal of International Affairs*, LVI (2), Spring, 133-148.
- İşcan, İ.H. (2007), "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, 1 (2), 113-168.
- Kepbanov Y.A. (1998), "Hazar Denizinin Yeni Siyasal Statüsü, Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir", A.Yalçınkaya (Der), *Türkiye Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul, Bağlam Yay., 57-64.
- Kepbanov, Y.A. (1997-98), "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability", *Perceptions, Journal of International Affairs*, 2 (4), 8-16.
- New Europe* (1997), "US Official Urges Compromise On Kyapaz", London, 23-29.
- Nugman, G. (1998), "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 13, 80-91.
- Oğan, S. (2001), "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar Ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel Sayısı*, 7 (2), 143-183.
- Oğan, S. (2002), "Hazar Denizi Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan Arasında Bölüştürüldü", *Asam Haftalık Analiz- 16-22.Eylül*, <www.asam.org.tr>, 25 Eylül.
- OPEC Bulletin* (1997), "Iran Protests Against Unilateral Oil Grab in Caspian Sea Area", December, 27-28.
- Panier, B. (1996), "Kazakhstan Oil to Run Through Iran", *OMRI Daily Digest*, 2, (158), 15 August.
- Platts* (2009), "Caspian Border Dispute Poses Europe Gas Supply Questions", 27 July, <<http://www1.platts.com/Natural%20Gas/News/8744417.xml?S=printer&p=Natural%20>>, 12.08.2009.
- Pearson, J. (1997), *Azerbaijan Internaitonal Operating Consortium*, Presantation Paper, New Opportunties in the Black Sea Region, Bussiness Conference, İstanbul, 177-180.
- Raczka, W. (2000), "A Sea Or Alike? The Caspian's Long Odyssey", *Central Asian Survey*, 189-218.
- Radikal Gazetesi* (1998), "Hazar'da Kavga Kızıştı" 9 Temmuz.
- Regional Review Executive Summary (2003), BTC Company Ed.
- Roy, O. (2002a), "İran'ın Orta Asya Politikası", *2023 Dergisi*, Haziran, <<http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html>>, 03.06.2009.

- Roy, O. (2002b), “The Iranian Foreign Policy toward Central Asia”, <www.soros.org>, 22 Aralık.
- Russian International Affairs* (1995), FBIS-SOV-95-188-S, 28 September, 10-12.
- Sarıahmetoğlu, N. (1998), “Kafkasya-Ötesi’ndeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, A. Yalçınkaya (Der), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul, Bağlam Yay., 23-38
- Schofield, C., M. Pratt (1996), “Claims to The Caspian Sea”, *Jane’s Intelligence Review*, February, 75-78.
- Shoumikhin, A. (1996), “Economics and Politics of Developing Caspian Oil Resources”, *Perspectives on Central Asia*, 1 (8), November, 1-4.
- The Messenger Online*, (2009), “Turkmenistan and Azerbaijan Argue about the Oil Fields in The Caspian Sea Bed”, 29 July, <http://www.messenger.com.ge/issues/1907_july_29_2009/1907_econ_two.html>, 10.08.2009.
- U.S.E.I.A. (2002), *Caspian Sea Region: Legal Issue*, <<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian>>, 22.07.2003.
- Ünal, Ö.F. (1998), “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi”, *Journal of Qafqaz University*, 1, 42-55.
- Voitolovsky, G. (1998), “The Caspian Problem and Interest of Russia”, *Foreign Trade*, 13 October.
- Yusufzade, K. (1994), “The Status of the Caspian”, *Azerbaijan International*, Autumn, <<http://www.azer.com/2tu.folder/24.statuscaspian.html>>, 02.07.1998.
- Zevelev, I. (1998), “Russian Foreign Policy and Strategic Interest in Caspian Region”, *The Geopolitics of Oil, Gas, and Ecology in the Caucasus and Caspian Basin*, 16 May, Conference Report, Barkeley, 66-74.

